

E. BURKE'O APMĄSTYMAI IR KONSERVATIZMAS

VYTAUTAS DUMBLIAUSKAS

Prieš 200 metų mirė mąstytojas, palikęs frazę: „Aš prisaiškinu iš-einančias kartas, aš prisaiškinu ateinančias kartas, tarp kurių kaip am-žinosios tvarkos didžiosios grandinės grandis stovime mes“¹. Prasidė-jo trečiasis šimtmetis, kai šis mąstytojas priklauso išėjusioms kartoms, šiuo metu tarp šių ir ateinančių kartų stovime mes, ateis laikas ir kiti sakys tą patį „mes“, tačiau grandinė gyvuoja, nors kiekvienoje gyvo-joje kartoje yra pakankamai žmonių, kurie nori ją nukirsti, užbraukti sa-vo tautos ar visos žmonijos praeitį ir pradėti istoriją kurti iš naujo. Ed-mundas Burke'as įėjo į socialinės minties istoriją kaip aistringas ir tvir-tas *carte blanche* išpažintojų priešininkas, savo idėjomis padėjęs pagrindus vienai pagrindinių šiuolaikinių politinių ideologijų.

1

XVIII a. Britanijos politikos veikėjo ir mąstytojo E. Burke'o pa-vardė ir terminas „konservatizmas“ mūsų filosofinėje ir politologinėje kalboje yra neatsiejami, nors šis mąstytojas neprisidėjo prie šio termi-

Vytautas Dumbliauskas — humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas.

© Vytautas Dumbliauskas, 1997

Apžvalga įteikta redakcijai 1997 m. birželio 16 d.

no atsiradimo. Jis prisidėjo prie to, kas šiandien juo įvardijama, tačiau taip teigiant negalima nepasigilinti į šio termino turinį.

Tarptautinėje socialinių mokslų enciklopedijoje konservatizmo tyrinėtojas amerikietis C. Rossiteris aptaria keturis termino „konservatizmas“ vartojimo atvejus, pabrėždamas, kad tyrinėtojai turi tiksliai juos atskirti. Tai konservatizmas kaip temperamento apibūdinimas, situacinis konservatizmas, politinis konservatizmas ir konservatizmas kaip filosofija². Pirmasis atvejis — tai antropologinis, psichologinis konservatizmo supratimas, tai tam tikras mąstymo būdas, glūdintis žmonių giminės istorijoje, pasireiškiantis žmogaus polinkiu priešintis įprasto gyvenimo būdo permainingoms. Šio konservatizmo elementais C. Rossiteris nurodo įprotį, inerciją, baimę, rungtyniavimą. Tokios konservatizmo sampratos šalininkas Michailas Auerbachas daro išvadą, kad skirtumas tarp Platono konservatizmo ir E. Burke'o konservatizmo glūdi tik istorinėje aplinkoje, nes jų fundamentaliosios vertybės yra identiškos³.

Laikantis tokio požiūrio, E. Burke'o nuopelnai konservatyviajai minčiai turėtų atrodyti ne didesni nei Platono. Panašiai yra ir situacinio konservatizmo atveju, kai žmonės reaguoja į konkrečią situaciją, kai juos ištinka šokas ir jie žūtbūt stengiasi išsaugoti *status quo*. Tiesa, čia galima būtų bandyti teigti, kad *Apmąstymai* yra konkretaus situacinio konservatizmo pavyzdys, nes jų autorius, stebėdamas radikalias permainas kaimyninėje šalyje, pasisakė už esamą tradicinę visuomenę. Tačiau gindamas tradicinę visuomenę, E. Burke'as neatmetė pokyčių, pagerinimo, siedamas juos su išsaugojimo principu. Deja, žodis „konservatizmas“ kasdieninėje kalboje dažniausiai asocijuojasi su *status quo* išsaugojimu, nors tai vargu ar gali būti laikoma konservatizmo ideologijos bruožu.

Sunku sutikti su C. Rossiterio siūlomu politinio konservatizmo apibrėžimu, kurį, anot jo, prieiname, surinkę į vieną būrį abiejų jau minėtų tipų konservatorių ir ištūmę juos į politinio gyvenimo sūkurį⁴. Šis apibrėžimas per daug supaprastina politinio konservatizmo radimąsi.

Priimtinesnis būtų Karlo Mannheimo politinio konservatizmo supratimas. Jis skiria dvi konservatizmo rūšis: universalųjį ir šiuolaikinį. Pirmąjį būtų galima pavadinti prigimtiniu, tačiau šis apibūdinimas, jo manymu, jau turi per daug prasmų, todėl K. Mannheimas pasinaudoja

Maxo Weberio pasiūlytu terminu — „tradicionalizmas“, patikslindamas, kad šis tradicionalizmas neturi nieko bendro su prancūziškuoju Josepho de Maistre'o ir Louis G. A. de Bonaldo „tradicionalizmu“. Antrasis yra tam tikrų visuomeninių ir istorinių aplinkybių vaisius, turintis tradiciją, formą ir struktūrą. Jį K. Mannheimas vadina ne tik šiuolaikiniu, bet ir politiniu, o taip pat tiesiog konservatizmu⁵.

Šios dvi konservatizmo rūšys atitiktų Clintono Rossiterio vardijamus keturis šio termino vartojimo atvejus: tradicionalizmas — pirmuosius du, konservatizmas — trečiąjį ir ketvirtąjį. Tačiau K. Mannheimui, manau, nepakaktų įstumti tradicionalistą į politinį gyvenimą ir taip susikurti politinį konservatizmą. Anot jo, konservatyvusis elgesys (bent jau politinėje sferoje) numato kai ką daugiau nei tam tikros automatinės reakcijos (jis apibūdina tradicionalizmą kaip „instinktyvųjį“): tai reiškia, kad individas sąmoningai ar nesąmoningai vadovaujasi mąstymo ir veiksmo būdu, turinčiu savo istoriją, kuri yra ilgesnė, nei individo pažintis su šiuo būdu⁶.

E. Burke'as nusipelnė tam, ką C. Rossiteris vadina trečiuoju ir ketvirtuoju konservatizmo termino vartojimo atvejais. Robertas Nisbetas, remdamasis Thomasu S. Eliotu, skiria du konservatizmo klodus: ikipolitinių ir politinių. Pirmąjį „klodą per ilgą laiką sukuria įvairiausi žmonės — visuomenės kritikai, politiniai filosofai, eseistai, net patys labai praktiški politikai“. Jis „driekiasi nuo Edmundo Burke'o iki tokių šiuolaikinių asmenybių kaip Russellas Kirkas, Michaelas Oakeshottas ir Bertrand'as de Jouvenelis“⁷. Pats R. Kirkas, žinomas konservatizmo istorikas, teigia, kad „sąmoningas konservatizmas šiuolaikine prasme nesireiškė iki 1790 m., iki *Apmąstymų*. Tais metais pranašiškos Burke'o galios pirmą kartą viešojoje sąmonėje apibrėžė priešingus polius — išsaugojimą ir naujovę“⁸.

Kodėl konservatizmas radosi būtent XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje? Kodėl jis prasidėjo būtent 1790 m. išleistais E. Burke'o *Apmąstymais*? Ar galime pritarti R. Nisbetui, kad „Burke'as yra pranašas — konservatizmo Marxas arba Millis“⁹, kai kiti tyrinėtojai nelaiko E. Burke'o filosofu: George'as Sabine'as abejoja, ar Burke'as apskritai turėjo politinę filosofiją¹⁰, o K. Mannheimas apibūdina Burke'o protą kaip iš principo nefilosofinį¹¹?

2

Konservatizmas radosi kaip reakcija į Švietimą ir Prancūzijos revoliuciją. Ši reakcija buvo platus sąjūdis, ir jei E. Burke'as padėjo pamatus vienai pagrindinių šiuolaikinių ideologijų, jis turi būti vertinamas šio sąjūdžio kontekste.

Opozicinis sąjūdis Švietimo idėjoms yra toks pat senas kaip ir pats Švietimas. Racionalistiniam pasaulio modeliui oponavo tie mąstytojai, kurie nepasitikėjo protu, ieškojo iracionalaus, transcendentinio pažinimo šaltinio. Vis dėlto gamtos mokslų triumfas sužadino viltį, kad gamtamoksliniai metodai gali būti sėkmingai taikomi žmonių problemoms, todėl į pažinimo proceso pakraštį buvo nustumtas intuityvusis mąstymas. Racionalistinis mąstymo stilius pripažįsta tik tokį žinojimą, kurį galima išreikšti visiems suprantama forma (M. Oakeshottas tai vadina „techniniu žinojimu“ (*technical knowledge*))¹². Tačiau toks racionalus pažinimas ignoruoja, iš vienos pusės, visus konkrečius ir ypatingus objekto aspektus, iš kitos pusės, žmogaus galėjimą pasaulį suvokti intuityviai, nebūtinai išreiškiant šį suvokimą visiems suprantama forma.

Jei Švietimas suklestėjo Prancūzijoje, tai reakcija į jį daugiausiaėjo iš Vokietijos, ką nulėmė skirtinga šių šalių raida. Pasak Isaiah Berlino, pagrindiniai Švietimo principai — universalumas, objektyvumas, racionalumas, galimybė pateikti nekintamus visų problemų sprendimus, racionalių metodų prieinamumas kiekvienam mąstytojui, — buvo atmetami įvairiausiomis formomis: konservatyviaja ar liberaliaja, reakcine ar revoliucine, priklausomai nuo to, kokia sistemine tvarka buvo atakuojama. Tie mąstytojai, kuriems Prancūzijos revoliucijos principai atrodė esą lemtingiausios kliūtys laisvai žmogaus saviraiškai, pasirinko konservatyvias ar reakcingas iracionalizmo formas, linko remti klerikalinį ir arustokratinį pasipriešinimą gyvenimo modernizavimui. Tie, kurie į tradicines autoriteto ar hierarchinės organizacijos jėgas žiūrėjo kaip į despotiškiausias socialines jėgas, sudarė „kairįjį“ romantiškojo maišto sparną¹³.

Šis sugrupavimas nėra griežtas ir aiškiai atribotas, ką I. Berlinas iliustruoja XVIII a. antrojoje pusėje atsiradusia tendencija pabrėžti neracionalius veiksmus, vertinti tai, kas individualu, savita, neapčiuopiama, atsigręžti į senas istorines šaknis bei labai senus papročius, — ši tendencija turėjo gerokai konservatyvią ir tikrai reakcingą prasmę. Tačiau įdomiausia tai, kad nėra svarbu, kas šiai tendencijai atstovauja —

ar populistas Johannas Herderis, neapkenčiantis politinės prievartos, imperijų, politinės valdžios, ar nuosaikus konservatorius Moseris, ar visiškai jokio ryšio su politika neturintis Johannas Lavateris, ar kitomis tradicijomis (gerbiančiomis bažnyčia, valstybę, istorijos pašventintą aristokratijos ir elito valdžią) išauklėtas Burke'as, — visa tai aiškiai sudaro pasipriešinimą pastangoms racionaliai pertvarkyti visuomenę vardan universalių moralinių ir intelektualinių idealų¹⁴.

Toks vienos tradicijos reiškėjų margumynas yra sąlygotas romantiškojo pasipriešinimo Švietimui idėjinio turinio. Romantikai iškelia pasaulio įvairovę prieš jo vienovę, individualumą prieš universalumą, istoriškumą prieš amžinumą. Romantiškasis maištas negali nebūti įvairus, nes kiekvienas žmogus ar tauta yra nepakartojami, todėl negali būti universalus žmogiškųjų problemų sprendimo būdų, — taip romantikai padėjo pagrindus šiuiolaikiniam moraliniam ir politiniam pliuralizmui. Būtent romantizmo įvairovė lėmė tai, kad jis padėjo formuotis ir konservatizmui, ir liberalizmui, ir nacionalizmui.

Konservatyvioji romantiškojo maišto forma yra nevienoda geografiškai. K. Mannheimas, tyrinėdamas XIX a. pirmosios pusės vokišką konservatizmą, išeities tašku ima faktą, kad Prancūzijoje romantizmas skleidėsi labiausiai poezijoje, tuo tarpu Vokietijoje jis reikėsi pirmiausiai filosofijoje. Anglija paprastai yra laikoma evoliucinės raidos tėvyne, o romantikai atkreipė dėmesį į šios raidos konservatyvų pobūdį, kas tam tikra prasme yra teisinga, ypač palyginus ją su Prancūzija, tipiška radikalia, revoliucine Naujųjų amžių šalimi. Tačiau evoliucingumo bruožų K. Mannheimas randa ir Vokietijos istorijoje, tik tarp angliškosios ir vokiškosios evoliucinės raidos jis mato skirtumą: Anglijoje ši raida buvo įmanoma dėl didelio konservatyvių klasių elastingumo ir jų sugebėjimo prisitaikyti prie naujų aplinkybių, tuo tarpu Vokietijoje evoliucinis raidos pobūdis buvo stipraus viešpataujančių klasių spaudimo žemesiems sluoksniams pasekmė¹⁵.

K. Mannheimas daro išvadą: Vokietija konservatizmo ideologijai padarė tai, ką Prancūzija padarė Švietimui — panaudojo jį iki loginės ribos. Švietimas gimė Anglijoje, labiausiai pažangioje kapitalistinėje šalyje, po to perėjo į Prancūziją, kur įgavo labiausiai radikalią, labiausiai abstrakčią, ateistinę ir materialistinę formą. Kontrevoliucinė Prancūzijos revoliucijos kritika taip pat buvo pradėta Anglijoje, o jos pradininkas buvo E. Burke'as¹⁶.

3

Kodėl E. Burke'as? Atsakant į šį klausimą, reikėtų skirti romantiškąjį pasipriešinimą Švietimo idėjoms iki revoliucijos ir po jos. Būtent revoliucija išryškino konservatyviąją romantizmo formą, o E. Burke'ą padarė E. Burke'u. G. Sabine'as, analizuodamas E. Burke'o idėjas apie Anglijos valdymą, pastebi, kad jos „vargu ar būtų suteikusios jam svarbą tarp politinių filosofų. Kaip tik Prancūzijos revoliucija privertė jį — gerokai prieš jo valią — bendrais bruožais išdėstyti principus, pagal kuriuos jis buvo pratęs veikti, nes savo ankstesniuose raštuose jis beveik demonstratyviai vengė politinės filosofijos“¹⁷. Kiekvienu istoriniu atveju, kai socialinės minties erdvėje kaupiasi būtinybė viešai pasakyti tai, ką mąsto (gal ir neišbaigta) daugelis, retai kada būna, kad vienu metu pasisakytų keli mąstytojai. Dažniausiai būna vienas, ir jis būna pirmasis.

Būtent E. Burke'as pirmasis kritikavo Prancūzijos revoliuciją: pirmą kartą viešai pasisakė prieš revoliucijos principus 1790 m. vasarį, *Apmąstymai* buvo parašyti pirmajame tų metų pusmetyje (kai revoliucijai dar nebuvo nė metų) ir jau lapkritį išspausdinti. Po šio kūrinio publikavimo Anglijos politiniuose sluoksniuose vyravo nuomonė, kad E. Burke'as nuėjo per toli ir vertindamas, ir absoliučiai bei sistemingai smerkdamas Prancūzijos revoliuciją, ir įžvelgdamas jos grėsmę Anglijos konstitucijai. Tuo metu Anglijos valdantieji sluoksniai į revoliuciją kaimyninėje šalyje žiūrėjo susidomėję ir pakankamai teigiamai.

Apmąstymų rašymo metu E. Burke'as priklausė parlamentinei opozicijai, parlamente buvo nepopuliarus, vienišas, tačiau po publikacijos pateko karaliaus malonėn, jam buvo paskirta pensija. Visa tai jo priešininkams leido tvirtinti, kad E. Burke'as pardavė savo principus, kaltinti jį nenuoseklumu, nes Amerikos revoliuciją jis gynė, o Prancūzijos — smerkė. Jo reputaciją išgelbėjo revoliucijos raida ta kryptimi, kurią jis ir numatė.

Apmąstymus sunku priskirti kokiam nors žanrui. Pradedami jie kaip laiškas, o baigiami kaip kažkas tarp mokslinio traktato ir pamfleto. Pavadinimas neatitinka tono, dažnai aistringų ir diskutuotino. Taip yra turbūt todėl, kad *Apmąstymai* yra spontaniška reakcija į įvykius, į konkrečią istorinę situaciją. Tačiau šios greitosiomis užrašytos mintys yra cituojamos jau trečias šimtmetis, o tai reikštų, kad jomis buvo išsakyti tam tikri principai, neartikuliuota forma glūdėje iki revoliucijos.

Apmąstymai neturi formalios struktūros, tekstas liejasi kaip upė be jokių užtvarų. Tai tarytum laiškas, parašytas vienu prisėdimu, tačiau jį skaitant galima pakankamai aiškiai matyti, kur autorius pereina nuo vienos problemos prie kitos. Toks matymas provokuoja pamėginti padaryti tai, ko nepadarė autorius, — išskirti kūrinio struktūrinės dalis. Šiuo požiūriu verta dėmesio vienos Niujorko leidyklos atlikta struktūrinė *Apmąstymų* analizė, kurioje kūrinys padalomas į dvi stambias dalis, kurių pirmoji suskirstoma į dešimt skyrių, antroji — į penkis. Kiekviename skyriuje yra nuo dviejų iki penkių poskyrių, o daugumoje poskyrių dar išskiriama keletas temų. Pavyzdžiui, pirmosios dalies skyriai pavadinti taip: I. Prancūzijos revoliucijos draugai Britanijoje. II. Britanijos karaliaus valdžios tikrieji konstituciniai principai. III. Prancūzijos revoliucijos klaidos. IV. Tikroji žmogaus teisių reikšmė. V. Prancūzijos revoliucijos kritinė analizė. VI. Britų tradicija versus prancūzų Švietimą. VII. Bažnyčia yra vienas iš britų valstybės pagrindų. VIII. Nacionalinės Asamblėjos konfiskatorinė politika. IX. Prancūzų monarchijos ir aristokratijos gynimas. X. Bažnyčia Prancūzijos naujojoje tvarkoje. Antrosios dalies skyriai pavadinti: I. Nacionalinė Asamblėja. II. Naujoji įstatymų leidimo valdžios sandara. III. Prancūzija laikoma konfederacija. IV. Naujosios tvarkos vykdomoji valdžia. V. Finansų politika¹⁸.

4

G. Sabine'o nuomone, E. Burke'as teisingai laikomas politine savimone pasižyminčio konservatizmo kūrėju, kurio kalbose ir pamfletuose galima rasti beveik visus šio konservatizmo principus. Jei palyginime šiuos G. Sabine'o formuluojamus principus¹⁹ su, pavyzdžiui, R. Kirko pateikiamais konservatyviosios minties principais²⁰, atrasime, kad jie nelabai panašūs, nors ir R. Kirkas sąmoningo konservatizmo pradžią sieja su E. Burke'o *Apmąstymais*. Sunku lyginti, nes skiriasi formulavimas, kai kurie principai G. Sabine'o nepaminėti (socialinė diferenciacija ir hierarchija, nuosavybės ir laisvės neatsiejamumas, permainos ir reformos santykis).

Toks nevienodumas nereikalauja jį įveikti, t. y. jis nėra konceptuali yda. Greičiau priešingai — jis yra konservatyviosios minties bruožas. Taip yra todėl, kad nėra detalios parengtos, išbaigtos konservatiz-

mo doktrinos. Dar daugiau — nėra ir siekio ją tokią sukurti. Konservatorių nuomone, pastangos kurti griežtą, detalią teoriją prieštarauja patiems konservatizmo principams, visų pirma pagarbai natūraliai visuomenės raidai ir joje susiklosčiusioms tradicijoms bei institucijoms, o taip pat nepasitikėjimui žmogaus protu, jo sugebėjimu valdyti emocijas. Žmogus yra ne tik protingas, bet ir valdomas aistrų turtui, valdžiai, garbei, jis savimyla. Griežtos, abstrakčios teorinės schemos nutolsta nuo gyvenimo tikrovės, kur veikia gyvi žmonės su savo dorybėmis ir ydomis. Abstrakcija puikiai klasifikuoja žmones, bet ignoruoja jų ypatumą: žmogus čia netenka savo kaip nepakartojamos asmenybės reikšmės. Abstraktus teorinis požiūris sąlygoja fanatizmą, žiaurumą socialiniame gyvenime ir politikoje: jei klasifikacijoje nelieka vietos socialinei grupei, naikinami gyvi žmonės (aristokratija per Prancūzijos revoliuciją, buržuazija per bolševikmetį ir pan.).

Šiose konservatorių idėjose — ir E. Burke'o balsas. Nekeldamas tikslo tirti konservatizmo principų užuomazgas ar formulavimą *Apmąstymuose*, galiu tik bandyti fragmentiškai paliesti problemą, kurią sprendė E. Burke'as ir visi vėlesnieji konservatoriai. Tai racionalumo ir iracionalumo santykis politikoje. Kai kuriuose politologijos vadovėliuose ji pateikiama kaip klausimas, kiek politika yra mokslas, o kiek — menas.

XX a. viduryje anglų filosofas M. Oakeshottas išvardins tris politinio nepatyrimo tipus, sąlygojusius Naujaisiais amžiais racionalizmo įsigalėjimą politikoje²¹, tačiau ir tada buvo mąstytojų, kurie nepasidavė racionalizmo bangai, suvokė iracionalios sferos reikšmę valstybės gyvenime. Ši sfera neorganizuota, nepaklūstanti tikslams apskaičiavimams. Joje veikia jėgos, iškylančios virš žmogaus proto galimybių. Tai tradicijos, prietarai, ritualai, simboliai, „tautos dvasia“. Ši sfera negali būti sukurta, ji išauga savaime.

Vienas iš jų buvo E. Burke'as, *Apmąstymuose* išsakęs tokią mintį: „Valstybės kūrimo arba jos atnaujinimo, reformavimo mokslo negalima, kaip ir kito eksperimentinio mokslo, pateikti *a priori*. O ir trumpos patirties neužtenka, kad įgytume žinių šiame praktiniame moksle, nes dorovinių priešasčių daiktinės pasekmės ne visada pasireiškia iškart. <...>. Valstybės reikaluose dažnai veikia tam tikros nepastebimos, beveik paslėptos priežastys, iš pirmo žvilgsnio atrodančios nereikšmingomis, bet nuo jų iš tikrųjų gali labai priklausyti valstybės suklestėjim-

mas arba nuosmukis. Todėl valdymo mokslas, pats savaime taikomas, siekiantis praktinių tikslų, reikalauja patirties, netgi didesnės, nei jos gali sukaupti žmogus per visą savo gyvenimą, kiek jis bebūtų išvalgęs ir pastabus, todėl kiekvienas, kas pasiryš griauti pastatą, amžiais buvusį tinkamu bendriems visuomenės tikslams, arba jį perstatyti, neturėdamas prieš akis pavyzdžių, įrodžiusių savo naudingumą, turi būti beribiai atsargus²².

Tokius reikalavimus valstybės mokslui E. Burke'as kelia ir todėl, kad žiūri į valstybę ypatingai. Lygina ją su senovine pilimi²³, apibūdina kaip ypatingą partnerystę — „valstybės nereikėtų laikyti tik partnerystės susitarimu kaip prekiaujant pipirais ar kava, kartūnu ar tabaku“, į ją reikia žiūrėti su daug didesne pagarba, kaip į partnerystę visuose moksloose ir menuose, kiekvienoje dorybėje ir tobulybėje. Kadangi jos tikslų negalima pasiekti per daugelį kartų, ji tampa ne tik gyvųjų partneryste, bet ir gyvųjų, mirusiųjų bei tų, kurie turės gimti²⁴.

G. Sabine'as atkreipia dėmesį, kad šiame iškalbingame fragmente žodis „valstybė“ vartojamas ypatingai, beveik hegeliškai: valstybė minima kaip visų aukštesniųjų civilizacijos interesų saugotoja, o tarp visos visuomenės ir valstybės nėra aiškios ribos. Jis lyg ir priekaištauja E. Burke'ui už visuomenės, valstybės ir valdžios žodžių painiojimą²⁵.

Taip, šie žodžiai yra skirtingi dalykai. Tačiau reikėtų prisiminti, kad iki Naujųjų amžių europietiškoji socialinė mintis praktiškai neskyrė visuomenės ir valstybės sąvokų. Ryškesnis postūmis šiam skyrimui buvo Thomaso Hobbeso „prigimtinės būklės“ ir ją įveikusios visuomenės sutarties teorija. Tačiau dar pakankamai ilgai Naujųjų amžių filosofijoje tai, kas ne valstybė (t. y. prigimtinė būklė) buvo chronologiškai iki to, ką ši filosofija vadino politine visuomene arba valstybe, t. y. jos egzistavo ne kartu viename laike, bet viena paskui kitą. Mums svarbu ne chronologinis aspektas, mums svarbu tai, kad visuomenės sutarties teorija fiksavo visuomenės ir valstybės netapatumą. Kas kad visuomenė čia vadinama prigimtinė būkle, — ši būklė, Johno Locke'o žodžiais tariant, nėra palaidumo būklė, ją valdo prigimties įstatymas, kuris privalomas kiekvienam ir kuris moko, kad niekas negali kėsintis į kito gyvybę, sveikatą, laisvę ar nuosavybę²⁶. Svarbiausia yra tai, kad šie iš prigimties laisvi, lygūs ir nepriklausomi žmonės patys sukuria valstybę, kurios netapatumas visuomenei darėsi ryškesnis, byrant luominei santvarkai. E. Burke'as gi priklausė kitai politinės filosofijos tra-

dicijai, žiūrinčiai į valstybę kaip į tam tikrą nuolat egzistuojančią organišką visumą ir atmetusiai visuomenės sutarties teoriją kaip abstrakčią ir dedukcinę. Tačiau tai nereiškia, kad jis dėl to painioja visuomenės ir valstybės sąvokas — cituotoje ištraukoje jis valstybę vadina pastatu, amžiais tinkamu bendriems visuomenės tikslams.

Apmąstymai yra luominių tradicijų refleksija, politinėje analizėje ginanti paveldėtą, per daugelį amžių susiklosčiusią politikos sferą, kai kam galinčią atrodyti netvarkinga, supainiota, per daug mistiška, nuo racionalių konstrukcijų puolimo, kurio tikslas — paversti politiką aiškia, tvarkinga, teisinga ir protinga, atmetančia visa tai, kas paseno ir neatlaiko proto kritikos. E. Burke'as gina paveldėjimo idėją, iš kurios gimsta trys patikimi principai: išsaugojimo, perdavimo ir tobulinimo. „Pagal mūsų konstituciją, atitinkančią gamtos dėsnius, mes gauname esantį šalyje valdymo būdą su visomis jo teikiamomis privilegijomis, naudojamės jomis ir po to perduodame jas palikuonims — lygiai taip, kaip perduodame jiems mūsų namų nuosavybę ir pačią gyvybę. Politiniai dariniai, turtas ir Apvaizdos dovanos — visi jie panašiu būdu perduodami mums, o iš mūsų toliau“²⁷. E. Burke'as įdomiai sprendžia naujovės ir išsaugojimo sąveiką: valstybės reikaluose išsaugodami gamtoje susiklosčiusią tvarką, mes niekada nebūname visiškai nauji gerindami ir niekada nepasensstame išsaugodami. Taip yra todėl, kad politinė sistema tiksliai atitinka ir pasaulio tvarką, ir egzistavimo būdą, būdingą amžinam organizmui, susidedančiam iš besikeičiančių dalių. Šis amžinasis organizmas — žmonių giminė, kuri nebūna sena, ar vidutinio amžiaus, ar jauna²⁸.

E. Burke'as yra įsitikinęs, kad gyvena laisvoje šalyje, kurioje piliečiai savo laisvės paveldi iš protėvių ir perduoda palikuonims, todėl jis negali suprasti, kaip atėjo laikas, palankus dėti „visas pastangas laisvės reikalui“. Kas tas laisvės reikalas ir kokios tos pastangos, kurioms taip tinka Prancūzijos pavyzdys? Ar turi būti sunaikinta mūsų monarchija su visais jos įstatymais, teismais ir visomis senovinėmis korporacijomis? Ar turime mes išsiskirti su visu tuo, kas skiria mūsų šalį nuo kitų?²⁹ Galima pritarti E. Burke'ui, nesutinkančiam dėl abstraktaus laisvės reikalo griauti tradicinę visuomenę. Daug silpnesni jo argumentai, polemizuojant su savo tėvynainiais, teigiančiais, kad karalystės įstatymų leidimo valdžios organuose nėra atstovavimo lygybės, dėl ko anglų tauta nėra laisva. Į tai jis teatsako, kad „mūsų atstovavimas buvo

pripažintas puikiai atitinkančiu visus tikslus“, tačiau jis yra teisus, kai baiminasi, jog ši atstovavimo nelygybės kritika gali pateisinti dar vieną revoliuciją³⁰.

Politinę nelygybę E. Burke'as rimčiau pagrindžia, kai kritikuoja „žmogaus teises“, keliamas tų pačių tėvynainių, kuriems šalies konstitucija ir valdymo būdas yra neteisėti, kurie nori iškart išsprogdinti visus senovės pasireiškimus, visus precedentus. Prieš tas „žmogaus teises“ negali būti jokių taisyklių, jos nepakančios jokiam kompromisui, visa, kas joms neatitinka, yra apgaulė ir neteisingumas³¹.

Šios kritikos argumentai yra puikus konservatizmo klasikos pavyzdys. Pirmiausia E. Burke'as skiria tikrąsias žmogaus teises ir neegzistuojančias. Neigdamas neteisėtas pretenzijas į neegzistuojančias žmogaus teises, jis neketina padaryti žalos toms, kurios iš tikrųjų egzistuoja. Jei pilietinė visuomenė buvo sukurta žmogaus gerovei, tai visi pranašumai, dėl kurių ji sukurta, tampa jo teisėmis. Žmonės turi teisę gyventi pagal šią taisyklę. Jie turi teisę į savo darbštumo vaisius, į turėtą, įgytą jų tėvų, turi teisę maitinti savo palikuonius ir auklėti juos, teisę juos pamokyti ir būti jų paguostiems mirties patale. Sandraugoje visi žmonės turi vienodas teises, tačiau (! — V. D.) nevienodiems daiktams. Nelygybę E. Burke'as pagrindžia taip: tas, kuris įdėjo į šią sandraugą tik penkis šilingus, turi tokią pat teisę į juos kaip ir tas, kuris įdėjo penkis šimtus svarų, turi teisę į savąją, didesniąją dalį. Tačiau pirmasis neturi teisės į lygų tokios bendros įmonės pelną³².

Neegzistuojančios teisės — tai abstrakčios prigimtinės teisės, kurioms E. Burke'as priešpastato visuomenės raidoje susiklosčiusias teises, paaiškindamas jomis ir socialinę nelygybę. Tačiau savojoje žmogaus teisių sampratoje nuo šių „vienodų teisių nevienodiems daiktams“ jis atskiria teises į valdžios ir įtakos dalį, kurią valstybės valdyme privalo turėti kiekvienas žmogus. Šias teises jis išbraukia iš tiesioginių amžinųjų žmogaus teisių pilietinėje visuomenėje, nes ši visuomenė gimsta iš sutarties, kuria žmonės atsisako nuo teisės būti savo pačių valdovais ir kuri tenkina tam tikrus šios visuomenės poreikius. Vienas jų — sulaikyti joje siautėjančias aistras — tiek atskirų asmenų, tiek visos liaudies masės. Tokius apribojimus, lygiai kaip ir laisves, E. Burke'as priskiria teisėms. Kadangi laisvės ir apribojimai keičiasi kartu su laikais ir aplinkybėmis, jų negalima grįsti kokia nors abstrakčia taisykle³³. Išėitų, kad politinėms teisėms, palyginus su „vienodomis teisėmis

nevienodiems daiktams“, E. Burke'as taiko didesnius istoriškumo reikalavimus: žmogaus teisės į savo darbštumo vaisius, teisės perduoti juos palikuoniams yra amžinos, tuo tarpu teisės į politinę įtaką yra istoriškai konkretesnės.

Jei „teisės į daiktus“ paaiškina socialinę nelygybę, tai teisės į valdžios ir įtakos dalį pagrindžia politinę hierarchiją ir aristokratinę valdžios pobūdį: liaudies masės aistras apriboti gali tik valdžia, esanti už tos masės ribų ir nepajungta tai valiai ir toms aistroms, kurias ji turi pažaboti ir įveikti³⁴. Būtent dėl liaudies valdžios per didelio pasitikėjimo savimi, dėl galėjimo savo veiksams suteikti visos visuomenės priimto nuosprendžio regimybę, dėl nesugebėjimo jausti galimo atpildo už savo veiksmus E. Burke'as tvirtino, kad „visiška demokratija yra begėdiškiausias dalykas pasaulyje. O kadangi begėdiškiausias, tai ir visiškai bebaimis“³⁵. Aristokratinę valdžios pobūdį jis gina ir jau cituotoje mintyje, kad valstybės valdymo mokslas reikalauja patirties, didesnės, nei jos gali sukaupti žmogus per visą savo gyvenimą. Aišku, kad tokiu atveju šią patirtį gali sukaupti ir perduoti iš kartos į kartą tik visuomenės grupė. E. Burke'ui tai — aristokratija.

5

Deja, politikoje veikia ir neturintieji tokios patirties — M. Oakeshottas teisingai racionalistinę politiką apibūdina kaip politiškai nepatyrusiųjų politiką. Jis skiria tris tokio nepatyrimo tipus: naujo valdovo, naujos politinės klasės, naujos politinės visuomenės³⁶.

M. Oakeshottas supranta, kad tol, kol išlieka aplinkybės, paskatinusios racionalistinės politikos atsiradimą, tol mes turime tikėtis, kad ir mūsų politikos nuostata bus racionalistinė³⁷. Kita vertus, jis nurodo dvi politinio racionalizmo savybes, darančias jį nepaprastai pavojingu visuomenei. Pirmoji — politinis racionalizmas negali ištaisyti savo trūkumų, negalima išvengti jo klaidų, tampant tikresniu ar gilesniu racionalistu. Politinis racionalistas gali tik pakeisti vieną projektą, kurio jam nepavyko įgyvendinti, kitu, kuris, jis tikisi, pavyks. Antroji — racionalistinė politika veda į išimtinai racionalistinę švietimo formą³⁸.

Reikia žinoti racionalizmo keliamus pavojus, tačiau reikėtų ir sąvęs paklausti, ar yra požymių, liudijančių, kad aplinkybės, paskatinusios racionalistinės politikos atsiradimą, nyksta? Ar nebūtų teisingiau

manyti, kad tos aplinkybės išliks visą laiką? Ir ar ne tiek pat teisinga yra manyti, kad politika nėra mokslas, kurio būtų galima išmokyti ir kad politikas studijuoja ją tik todėl, kad šlifuočiau savo intuiciją? Gal teisesnis yra M. Oakeshott'o amžininkas K. Mannheimas, pastebėjęs, kad „per didelį palankumą nusistatymo prieš abstrakčias idėjas ir teoriją ideologijai, aiškiausiai išdėstyta E. Burke'o, yra pavojingas, kadangi paprastai išlieka tik tos tautos, kurios pakankamai greitai suvokia socialinėje struktūroje vykstančius radikalius pakitimus ir gali sukurti naują modelį, atitinkantį pasikeitusią situaciją. Kad ir kiek privalumų turėtų tradicinis prisitaikymo tipas, jis vargu ar gali išspręsti šiuolaikinio gyvenimo problemas, nes tai reikalauja įtempto minties darbo, o ne vien neišsąmonintų emocijų ir įpročių. Galų gale toks kvietimas tiksliau formuluoti mintis visiškai nereiškia tradicijos atsisakymo“⁴³⁹.

Racionalistinės politikos atmetimas, apeliavimas į patyrimą, tradiciją gali mus savaip įklampinti į utopiškumą, gal tik mažiau, nei įtikėjimas žmogaus proto gebėjimu spręsti žmonių visuomenę kamuojančias problemas. Gyvename racionalizuotoje visuomenėje, kur garbinimo objektas — informacija, žinios, o su patyrimu ima konkuruoti kompiuterių galėjimas žaibiškai parinkti tinkamiausią sprendimą iš tūkstančių galimų. Kita vertus, aiškiai matyti, kad protas yra nepajėgus aprėpti konkrečių visuomenių įvairovės, t. y. socialinė tikrovė nepasiduoda protui sumodeliuojama į vieningą visumą.

Mes negalime atmesti nei racionalių socialinių projektų, be kurių neišsivaizduojama Naujųjų amžių Europos ir Amerikos istorija bei dabartis, nei kiekvienos visuomenės istorinio patyrimo. Geriausia būtų teikti kam nors iš jų pirmenybę, bet ne apskritai, bet kiekvienu konkrečiu atveju. Toks nuolatinis pasirinkimas nebūtų lengvas, o jo pasekmės — vienareikšmiškos. Tačiau dažniausiai žmonės galutinai pasirenka vieną iš šių vertybių ir aistringai ją gina.

E. Burke'as irgi pasirinko. Vietoj racionalių visuomenės projektų jis pasirinko tradiciją, vietoj užgriuvusių revoliucinių permainų — stabilumą, vietoj abstrakčios laisvės ir lygybės — paveldėtas laisves ir realiai susiklosčiusią socialinę nelygybę. Tradicinė visuomenė buvo pasmerkta, tačiau jos transformacija į šiuolaikinę visuomenę pasirodė pakankamai grėsminga patiems žmonių bendrabūvio pagrindams. Gindamas tradicinę visuomenę, E. Burke'as gynė ir šiuos bendražmogiškumo principus, tuo pačiu ir nubrėždamas gaires kitokiai politinės filo-

sofijos tradicijai. Jo idėjos nebuvo susistemintos, tačiau buvo nuoseklios ir, matyt, svarbios žmonėms, jei per porą šimtmečių išsirutuliojo į gana darnią visumą, vadinamą konservatizmo ideologija.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Cit. iš: Sabine G. H. *Politinių teorijų istorija*. — Vilnius: Pradai, 1995. — P. 623.

² Žr.: Rossiter C. *Konservatizmas // Lietuvos aidas*. — 1995. — Liepos 13 d. — P. 12.

³ Cit. iš: Galkin A., Rachšmir P. *Konservatizm v prošlom i nastojaščem*. — Moskva: Nauka, 1987. — P. 7.

⁴ Žr.: Rossiter C. *Op. cit.*

⁵ Žr.: Mannheim K. *Konservatyvnaja myslj // Mannheim K. Diagnostika našego vremeni*. — Moskva: Jurist, 1994. — P. 593.

⁶ Ibid. — P. 594.

⁷ Nisbet R. *Konservatizmas*. — Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1993. — P. 7,8.

⁸ Kirk R. *The Conservative Mind*. — New York: Avon Books, 1968. — P. 15.

⁹ Nisbet R. *Op. cit.* — P. 8-9.

¹⁰ Žr.: Sabine G. H. *Op. cit.* — P. 624.

¹¹ Žr.: Mannheim K. *Op. cit.* — P. 629.

¹² Žr.: Oakshott M. *Rationalism in Politics and Other Essays*. — Indianapolis: Liberty Press, 1991. — P. 12.

¹³ Žr.: Berlin I. *Vienovė ir įvairovė: Žvilgsniai į idėjų istoriją*. — Vilnius: Amžius, 1995. — P. 90-91.

¹⁴ Ibid. — P. 82.

¹⁵ Žr.: Mannheim K. *Op. cit.* — P. 578-579.

¹⁶ Ibid. — P. 580-581.

¹⁷ Sabine G. H. *Op. cit.* — P. 618.

¹⁸ Žr.: Burke E. *Reflections on The Revolution in France*. — New York: The Liberal Arts Press, 1955. — P. XXIX-XXXVIII.

¹⁹ Žr.: Sabine G. H. *Op. cit.* — P. 623. G. Sabine'as juos formuluoja taip (numeravimas mano — V. D.): 1) pripažįstamas socialinės sistemos sudėtingumas ir jos paprotinio klodo svarba, 2) gerbiama nusistovėjusių institucijų, ypač religijos ir nuosavybės, išmintis, 3) stipriai jaučiamas tęstinumas, vykstant istoriniams pokyčiams, 4) tikima tam tikru individo valios ir proto bejėgiškumu pakeisti visuomenės istorijos kryptį, 5) jaučiamas didelis moralinis pasitenkinimas ištikimybe, kuri įvairių klasių visuomenės narius susieja su jų profesijomis.

²⁰ Žr.: Kirk R. *Op. cit.* — P. 17-18. R. Kirkas juos išdėsto taip (numeravimas R. Kirko — V. D.): 1) Tikėjimas, kad dieviškas ketinimas valdo visuomenę taip pat kaip sąžinė, kaldindamas amžinąją teisingumo ir pareigos grandinę, kuri

sujungia didįjį ir nežinomąjį, gyvąjį ir mirusįjį. Politinės problemos iš esmės yra religinės ir moralinės problemos. Ribotas racionalumas negali pats savaimė patenkinti žmogaus poreikių. Politika yra Teisingumo suvokimo ir taikymo menas, kuris yra aukštesnės prigimties. 2) Prisirišimas prie tradicinio gyvenimo įvairovės ir paslapties, besiskiriantis nuo daugelio radikalių sistemų riboto vienodumo ir lygybės. 3) Įsitikinimas, kad civilizuočiai visuomenei reikalingi sluoksniai ir klasės. Vienintelė tikra lygybė yra moralinė lygybė; visos kitos pastangos sulyginti veda į neveltį. 4) Tikėjimas, kad nuosavybė ir laisvė yra neatskiriama susijusios ir kad ekonominis sulyginimas nėra ekonominė pažanga. 5) Tikėjimas nerašytais įstatymais ir nepasitikėjimas sofistais ir kalkuliatoriais. Tradicija ir tvirtas nusistatymas sudaro kliūtis žmogaus anarchiniam impulsui. 6) Pripažinimas, kad permaina ir reforma nėra tas pats ir kad naujovė dažniau yra naikinantis gaisras nei pažangos deglas. Visuomenė privalo keistis, lėtai kaitai yra išsaugojimo priemonės.

²¹ Oakeshott M. *Op. cit.* — P. 28.

²² Berk E. *Razmyšlenija o revolucii vo Francii.* — London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. — P. 134.

²³ *Ibid.* — P. 102.

²⁴ *Ibid.* — P. 175.

²⁵ Žr.: Sabine G. H. *Op. cit.* — P. 622.

²⁶ Žr.: Lokas Dž. *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą: Antras traktatas apie valdžią.* — Vilnius: Mintis, 1992. — P. 16–17.

²⁷ Berk E. *Op. cit.* — P. 100.

²⁸ *Ibid.* — P. 100–101.

²⁹ *Ibid.* — P. 125–126.

³⁰ *Ibid.* — P. 127–128.

³¹ *Ibid.* — P. 130.

³² *Ibid.* — P. 131.

³³ *Ibid.* — P. 131–133.

³⁴ *Ibid.* — P. 133.

³⁵ *Ibid.* — P. 171–172.

³⁶ Žr.: Oakeshott M. *Op. cit.* — P. 28.

³⁷ *Ibid.* — P. 34

³⁸ *Ibid.* — P. 36–37.

³⁹ Mannheim K. *Diagnoz našego vremeni.* — P. 450.